

П.М. Чернега
(м. Київ)

ІВАН ФРАНКО ТА СОЦІАЛІСТИЧНА ІДЕЯ

Видатний художник-реаліст, поет і мислитель І.Франко все своє творче життя присвятив боротьбі. Проти соціального й національного гноблення українського народу. Вона стала його ідейно-творчою заповіддю. Геніальна особистість, він, як ніхто, усвідомлював, що необхідно підняти дух останнього, роз'єданого, колонізованого, „замученого”, „розбитого”, „мов паралітик на роздоріжжю”, який „людським презирством ніби струпом вкритий.”¹

Підняти дух для І.Франка – це просвітити народ, дати можливість сотням тисяч неосвічених, темних та прибитих горем осягнути правду свого знедоленого життя, якою б гіркою вона не була. „Що значить безгрунтовій юрбі ..., – писав поет, ... – обіцяти свободу? Чи не те ж, що з землі вирвають дуб, і пустити на воду?”²

Наприкінці 70-80 рр. мислитель вивчив праці Платона, Т.Мора, Т.Кампанелли, В.Томпсона, П.Прудона, В.Консідерана, К.Маркса, Ф.Енгельса й інших учених, які досліджували соціальні процеси. У праці „Мислі о еволюції в історії людськості” І.Франко розглянув основні етапи розвитку суспільства від його первісного стану до товарного виробництва включно³. Він намагався на основі аналізу історичного минулого „відгадати ... напрям майбутнього розвитку і виробити в собі бодай в приближенні вірний образ майбутньої суспільності.”⁴ Вчений був глибоко переконаний, що ніякого „золотого віку” у минулому людства не було, а ідеал суспільства необхідно вибудовувати з історичного еволюційного розвитку. Автор стверджував, що основними принципами майбутнього життя повинні стати свобода, рівність та братерство.

Захоплюючись утопічними ідеалами, виробленими Платоном у своїй „Державі”, Т.Мором в „Утопії” й Т.Кампанеллою у „Місті сонця”, І.Франко водночас критикував їх химерність і пропонував будувати більш досконале суспільство без насильницьких та кривавих потрясінь, спираючись на хід історії, людський розвиток, науку, „почуття і розуміння потреб народних”. Ідею соціальної рівності, образ прийдешнього суспільства він вбачав у „науковій теорії громадянства”, яку сформулював у „Мислях о еволюції в історії людськості.”⁵ Основною тезою теорії вченого є економічна рівність людей, за відсутності якої не може бути справжньої свободи, рівності й братерства. Мислитель переконує сучасників, що досконале суспільство – це те, в якому капітал та всі знаряддя праці перейдуть у спільну власність і користування.

Громадська спільність, за І.Франком, ґрунтуватиметься не лише на сумісних економічних стосунках, а також охопить державні й родинні відносини, що стане запорукою знищення соціальної нерівності та задоволення всіх потреб членів громади. Основний обов'язок останніх – це участь у загальній праці. Вчений стверджував: „Хто не працює враз із громадою, той не член громади, значить і жити не може в громаді громадським добром.”⁶ Загальна праця не звільняє людину від громадської залежності, хоч автор не заперечував свободи слова, навчання, переходу з однієї громади до іншої.

Продовжуючи пошук досконалих форм соціального устрою, мислитель заявляв, що наука й освіта, здобутки суспільного життя стануть надбанням усіх людей, а влада зникне як така. Громада, а не сім'я буде займатися вихованням дітей. Молодь формуватиметься за однаковими і загальними моральними та ідеологічними принципами⁷. Не зрозуміло лише, як, за твердженням автора, кожен член такого суспільства розвиватиме свої вроджені здібності й приносить користь громаді. Натомість

І.Франко усвідомлював, що майбутній суспільний лад не зможе гарантувати особисту свободу людини, її незалежність перед громадою.

На час написання цієї праці науковець вірив, що суспільство сформоване на засадах економічної рівності, спільної праці, тісної дружби і братерства, буде досконалим та стабільним, задовольняючи потреби всіх його громадян. Теорія громадянства І.Франка була хибною, як і доктрини його попередників – утопістів. Вона включала ідеї та концепції, орієнтовані на соціалістичний ідеал, й її також можна назвати утопією.

Участь у робітничому русі, редагування польськомовної газети „Праця”, чотири арешти, суд та тюрма в 1877–1878 й 1880 рр. прискорили еволюцію соціалістичної ідеї І.Франка. У 1878 р. вчений на робітничі кошти видав брошуру „Що таке соціалізм”, а пізніше – ще понад 30 науково-популярних і публіцистичних статей та заміток – таких, як „Солідарності”, „Що нас об’єднує і що нас ділить”, „Англійські робітничі товариства”, „Чого ми хочемо?”, „Чого вимагаємо?”, „Робітниче питання” й ін. В них автор проаналізував антинародну сутність тогочасного товарного виробництва та суспільства, викрив жахливу економічну нерівність і експлуатацію робітничого люду, закликав трудівників до солідарності у боротьбі за кращу долю.

Через призму наукових знань та соціалістичної ідеї І.Франко написав свої художні прозові твори. В оповіданнях „Два приятеля”, „Лешишена челядь”, „Вугляр”, „Мавка”, „Ліси і пасовиська”, „Микитичів дуб”, „Сам собі винен”, „Добрий заробок”, „Домашній промисел” й інших він не лише зобразив злидні селян та гострі життєві ситуації, а й як активний учасник соціального процесу, звернувся до нагальних потреб часу, до загальнолюдських цінностей. Таке осмислення тодішньої дійсності письменником дало змогу багатьом його співвітчизникам глибше усвідомити своє національне ество, ставлення до народу і шукати життєву правду у наполегливій та активній боротьбі за його соціальне й національне визволення.

Франко, вивчивши досвід стихійної та організованої боротьби робітників Європи, а також, як безпосередній учасник робітничого і соціалістичного руху у Галичині, багато художніх творів присвятив соціальному становищу пролетаріату. В оповіданнях „Полуйка”, „Яць Зелепуга”, „Вівчар”, „Задля празника”, „Навернений грішник”, „Муляр”, „Слимак”, у повістях „Воа Contrictor”, „Борислав сміється” й інших письменник доніс до широкого загалу соціальні проблеми робітників з позицій, які відповідали його науковим і економічним поглядам та національним інтересам. Його герої розуміють причини своєї гіркої долі, прагнуть соціальної справедливості й обдумують заходи боротьби за краще життя.

У написаній Франком програмі радикальної партії (1890 р.) мислитель закликав „нести в народ свідомість його економічних, політичних і національних інтересів і публіцистично пояснювати ті інтереси та боронити їх”. Політичні, економічні й культурні відносини українства з Європою він розглядав крізь призму національної ідеї. В 1899 р. І.Франко вийшов із радикальної партії, заявивши, що відчуває себе „насамперед русином, а потім радикалом”. У тому ж році він створив разом з однодумцями Українську націонал-демократичну партію⁸.

Усвідомлюючи довготривалість процесу боротьби українського народу за національне визволення, І.Франко у статті „Наш погляд на польське питання” (1883 р.) запропонував нові форми стосунків останнього із його колонізаторами. Він зазначив: „Єдину поруку ліпшої будучності обох народів ми бачимо тільки в їх федеральнім зв’язку між собою і другими сусідами, в зв’язку, оснований на якнайповнішій рівноправності і автономії кожного окремого народу, де б другий народ ніколи не мав права вмішуватися в домашні справи сусіда або держати над ними яку-небудь опіку.” У 1907 р., розвиваючи цю ідею в статті „Свобода і автономія”, мислитель заявив, що для українців, які „мусили коштувати” в імперіях Польщі, Росії та Австрії

„найпоганіші й найприкріші наслідки тих старих порядків” ..., „покликом нашим у сю пору не може бути ані автономія ..., ані федералізм ..., але все і всюди: повна політична воля і рівність кожної людської одиниці, забезпечення її людських прав, а вже на тій основі автономія національності.”⁹

І.Франко, ґрунтовно та всебічно вивчивши теорію й практику соціалістичної ідеї, продовжував вірити, „що соціалізм противний усякому утиску, визискові чи то людини людиною, чи народу народом”. Наприкінці 80–90 рр. будучи авторитетним науковцем і відомим громадським та політичним діячем, у статті „Соціалізм і соціал-демократизм”, опублікованій у журналі „Життя і слово” за 1897 р., він проаналізував брошуру відомого дослідника В.Черкесова, який виступив із різкою критикою соціалістичної ідеї. Не заперечуючи аргументів та доказів колеги, мислитель продемонстрував свою схильність до критичного осмислення теоретичної спадщини соціалістів. „Такі удари від людей, прихильних соціалізму, – писав він, – йдуть тепер чимраз частіше, і нам здається це об’явом вельми корисним: правдивий соціалізм, ідея будучого братерства людського може тільки виграти на тім, коли люди позбудуться ілюзій і хибних доктрин”¹⁰.

Великий гуманіст й український патріот, дослідник історії, автор економічних програм галицьких соціалістів, Українсько-руської партії та народно-демократичної партій, як ніхто, усвідомлював загрозу кривавих революцій і диктатури пролетаріату. У вищеназваній праці І.Франко позбувся утопічних поглядів на соціальний устрій та стверджував, що марксистські доктрини не мають наукової основи, підпертої історичним розвитком, а тому й довготривалої перспективи.

Аналізуючи так звані наукові відкриття К.Маркса і Ф.Енгельса, вчений стверджує, що наука розвивається за індуктивним, а не діалектичним методом. Він підтвердив цей висновок теоретичними положеннями праць видатних вчених та навіть Гете, який писав, що діалектичним методом „однаково легко доказати і про і contra (і за і проти) всякої речі ..., для досліду правди є тільки один метод – індуктивний”¹¹. У соціальній практиці й науці цей метод незмінно приведе до поневолення державою людської особистості, подвійних моралі, правди і цінностей. Франко назвав прихильників діалектичного методу учнями реакційної та метафізичної школи Гегеля. Ленін же пізніше назве ідеї німецького філософа „алгеброю революції”.

Науковець обґрунтовано заперечив пріоритет К.Маркса й Ф.Енгельса у відкритті теорії додаткової вартості. Про це, стверджував він, знав ще Т.Мор, а В.Томпсон у книгах „Соціальна наука. Дослідження” (1824 р.), „Праця і зарплата” (1826 р.) мав особливо великі заслуги в з’ясуванні джерел додаткової вартості. Маркс, на думку І.Франка, також не соромлячись, скористався теорією надлишку вартості французького економіста П.Прудона, якого обізвав неуком та софістом¹².

Енциклопедист, мислитель вивчаючи соціальні процеси, вмів розпізнавати сучасне й передбачати майбутнє. В праці „Що таке поступ?”, написаній у 1903 р., він обґрунтовано і переконливо розкритикував марксистську теорію, що пророчила прямолінійний розвиток людства від первіснообщинного ладу до феодалізму, капіталізму та соціалізму – комунізму. Поступ людський, стверджував учений, ходить крутими дорогами й має зигзагоподібний характер, „він виростає на могилах, як пшениця на зораній ниві”¹³. Критикуючи марксистську соціальну доктрину людського прогресу, І.Франко переконливо довів, що в „народній державі” Ф.Енгельса людське життя опинилось би під владою чиновників від коліски до гробової дошки. Український мислитель геніально передбачив, що „люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліцейських державах нема й мови. Народна держава стала би величезною народною тюрмою”¹⁴. Так воно і сталося у СРСР, який будував

соціалізм за ідеями К.Маркса та В.Леніна.

Великий Каменяр викрив шкідливість і компілятивний характер „Маніфесту комуністичної партії” К.Маркса й Ф.Енгельса. У праці „До історії соціалістичного руху” (1904 р.) він стверджував, що цей невеликий твір є великою компіляцією брошури В.Консідерана „Принципи соціалізму. Маніфест демократа дев’ятого століття”. Вказавши на прямі запозичення „вождів світового пролетаріату” в цього автора, І.Франко зауважив, що останній „ліпше вгадав будучину, ніж холодний доктринер Маркс”¹⁵.

Доведений до межі розпачу політикою народоців, що підписали угоду з москвофілами і пішли на злуку з поляками під час парламентських виборів 1895 та 1897 рр., а також важкою хворобою, мислитель у передмові „Дещо про себе самого” до своєї книги „Obrazki galicyjskie” (1897 р.) заявив: „Чи ... маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізноманітнішого сорту?”¹⁶.

І.Франко любив свій народ. Працюючи над соціалістичною ідеєю, він викривав утопічні доктрини марксистів переважно з позицій гуманізму, загальнолюдських цінностей, національних сподівань та майбутнього України. Каменяр був справжнім патріотом, поборником єдиної соборної держави. За століття до здобуття українським народом свободи він закликав формувати його національну і політичну свідомість, бути патріотами в різних куточках України, гартувати волю й багато працювати на будівництві власної держави. „Все, що йде поза рами нації, – стверджував мислитель, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над іншою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими „вселюдськими” фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації”¹⁷.

На превеликий жаль, частина українського суспільства, політичні лідери та керівники держави не лише не усвідомили, а й не знають, настільки важливі ідеї соціального устрою геніального поета, видатного вченого – Івана Франка сьогодні. Вони є символом історичного шляху України. Вболіваючи за долю свого народу, Великий Каменяр писав:

*"Твоїм будучим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу."*¹⁸

¹ Франко І. Мойсей // Іван Франко. Вибрані твори у трьох томах. – К., 1973. – С.664.

² Там само. – С.697.

³ Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Збір. творів: у 50-т. – К., 1986. – Т. 45. – С.76–139.

⁴ Там само. – С.80.

⁵ Там само. – С.76–139.

⁶ Там само. – С.138.

⁷ Там само. – С.139.

⁸ Історія української літератури XIX ст. (70-90-ті роки). – У двох кн. – Кн. 2. – К., 2003. – С.93.

⁹ Там само.– С.92.

¹⁰ Червак Б. Іван Франко і соціал-демократія // Українське слово. – 2006. – № 36. м 6–12 вересня.

¹¹ Злупко С. Іван Франко про утопічність і шкідливість доктрин К. Маркса та Ф. Енгельса // Українське слово. – 2001. – Ч. 37. – 13–19 вересня.

¹² Там само.

¹³ Його ж . Геній, з яким не зрівнявся ніхто // Українська газета. – 2006. – № 30 (78). – 31 серпня.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Злупко С. Іван Франко про утопічність і шкідливість доктрин К. Маркса та Ф. Енгельса // Українське слово. – 2001. – Ч. 37. – 13–19 вересня.

¹⁶ Салига Т. Іван Франко – Каменяр! // Літературна Україна. – 2006. – 1 червня.

¹⁷ Злупко С. . Геній, з яким не зрівнявся ніхто // Українська газета. – 2006. – № 30 (78). – 31 серпня.

¹⁸ Франко І. Мойсей // Іван Франко. Вибрані твори у трьох томах. – К., 1973. – С.664.